

ПРОБЛЕМИ ВЗАЄМВІДНОСИН ПОЛЯКІВ ТА УКРАЇНЦІВ У ПНР (1947–1989 рр.)

У 1947 р. польська комуністична влада здійснила акцію «Вісла», у результаті якої 150 тис. українців було розселено й розпорошено на західних і північних землях Польщі. Вони мали пристосуватися в новій не лише матеріальній, а й суспільній реальності. До того ж мали відмінну від поляків оцінку польсько-українського конфлікту, почувалися скривдженими. Із цієї причини польсько-українські відносини не були позитивними. Обидві сторони взаємно звинувачували одна одну за заподіяну шкоду. Тодішня польська влада засобами пропаганди намагалася будь-що виправдати депортацію польських громадян української національності в рамках акції «Вісла», котрих представляли «націоналістами» і «бандитами». Саме це перешкоджало зближенню між поляками й українцями.

Ключові слова: українці, поляки, діалог.

Під час акції «Вісла» 1947 р. на західні й північні землі Польщі було депортовано близько 150 тис. громадян, переважно українців, яких розпорошували по польських селах¹. Спочатку був наказ, щоб їх відсоток у населеному пункті не перевищував 10% від загальної кількості мешканців. Родини, які вважалися нелояльними, розселяли по польських селах, але не більше однієї². Згодом виявилось, що кількість українських сімей була надто великою щодо переселенських можливостей органів влади. Відповідно до цього було змінено до 40% допустиме частку переселених українців, але із застереженням, щоб їх кількість у повіті не перевищувала 10%³. На практиці це означало потребу проведення повторних переселень уже поселених родин⁴. Чому так відбувалося? Відповідь міститься в інструкції міністерства повернутих земель від листопада 1947 р., де стверджувалося, що основна мета переселення поселенців – їх асиміляція в новому польському середовищі. Тож потрібно докладати всіх зусиль, аби досягти цієї мети. Не вживати

¹ Про долю переселених українців див.: *Korzeniewska-Lasota A.* Українці на Warmii i Mazurach w latach 1947–1970. – Olsztyn, 2007; *Syrnyk J.* Ludność ukraińska na Dolnym Śląsku (1945–1989). – Wrocław, 2007; *Hałagida I.* Українці на zachodnich i północnych ziemiach Polski 1947–1957. – Warszawa, 2002; *Cyba W.* Ludność ukraińska na Pomorzu Zachodnim w latach 1947–1989. – Słupsk, 2010.

² Archiwum Państwowe we Wrocławiu (далі – APWr). – UW. – Sygn.IX/270; *Drozd R.* Droga na zachód: Osadnictwo ludności ukraińskiej na ziemiach zachodnich i północnych Polski w ramach akcji «Wisła». – Warszawa, 1997. – S.116–117.

³ Archiwum Akt Nowych (далі – AAN). – MZO. – Sygn.784; *Kurak J.* Nad Bieszczadami słońce zgasło. – Warszawa, 2008. – S.45–46 (автор, зокрема, зазначає, що мешканців села Воля Мехова було розселено по 12 селах трьох гмін Західного Помор'я).

⁴ APWr. – UW. – Sygn.VI/743; Archiwum Państwowe w Olsztynie (далі – APO). – UW. – Sygn.90.

стосовно цих поселенців термін «українець». У випадку проникнення разом із поселенцями на «повернені землі» «інтелігентського елементу» розміщувати його окремо й подалі від громад, де мешкають поселенці в рамках акції «Вісла»⁵. Основну мету останньої влада зазвичай приховувала, адже вона суперечила декларованим комуністами гаслам про «демократію», «дружбу народів» і т. ін. Тому справу подавали як результат ліквідації українського підпілля, скидаючи тим самим відповідальність за її проведення на самих українців. Це був спланований спосіб приховування здійсненого злочину⁶. У цьому дусі працювала комуністична пропаганда впродовж усього періоду існування Польської Народної Республіки (ПНР).

Загалом стосовно польсько-українського протистояння окресленого часу вийшли друком щонайменше 58 наукових і науково-популярних студій, 50 спогадів, 10 випусків із популярної серії «Бібліотека жовтого тигра», а також понад 60 романів. Серед них – найбільш популярні твори, які фальсифікують картину польсько-українського конфлікту: «Заграви в Бескидах» Я.Гергарда і «Сліди рисячих кігтів» В.Жулкевської. Обидва цих твори були обов'язковими для вивчення у шкільній програмі. У подібному стилі написано книжки Е.Пруса й А.Бати, які з'явилися наприкінці 1980-х рр., тобто в період занепаду «народної Польщі». Тут не лише оминалися незручні, а й виставлялися на перший план фальсифіковані та перекручені «факти». Так, замовчувалися епізоди вбивств українського населення солдатами, міліціонерами, функціонерами органів держбезпеки, учасниками польського підпілля. Аналогічно відображено цю проблему в безлічі газетних, журнальних, наукових і науково-популярних статей, у радіо- й телевізійних програмах. На тему, окреслену в нашому дослідженні, знято щонайменше три художніх фільми, з яких найвідоміший «Сержант Калень» режисури Петельських (екранізація «Заграви в Бескидах»), який неодноразово демонструвався під час «українських» різдвяних свят⁷. Ця художня стрічка «фіксувалася» в пам'яті також багатьма увіковіченнями, у тому числі монументами та меморіальними дошками, присвяченими особам і місцям боротьби з Українською повстанською армією, а також найважливішим пам'ятником генералові К.Сверчевському («Вальтеру») в Яблонках. Слід визнати, що окремі нечисленні праці мали суто науковий характер, але були відомі лише вузькому колу читачів. Типовий приклад – студія Р.Тожецького «Українське питання в політиці Третього Райху 1933–1945» (1972 р.). Слід також відзначити книжку А.Квілецького «Лемки: Проблема міграції й асиміляції» (1974 р.), яка через цензуру з боку спецслужб упродовж кількох років не могла вийти друком. Згадаємо монографію А.Б.Щесняка і В.З.Шоти «Дорога в нікуди: Діяльність Організації українських націоналістів і її ліквідація в Польщі» (1973 р.)⁸, котру невдовзі після виходу вилучили з книгарень і публічних

⁵ AAN. – MZO. – Sygn.784.

⁶ Інститут національної пам'яті Польщі визнає акцію «Вісла» злочинком комуністичного режиму. Своєю чергою М.Ольхава доводить, що це була етнічна чистка (див.: *Olchawa A. Akcja «Wisła»: motywacje czystki etnicznej // Nowa Ukraina. – 2007. – №1/2. – S.43–49.*

⁷ *Olszański T.-A. Na drodze do pojednania // Res Publica. – 1988. – №11. – S.64.*

⁸ *Torzecki R. Kwestia ukraińska w polityce III Rzeszy 1933–1945. – Warszawa, 1972; Kwilecki A.*

бібліотек, адже окремі факти, уміщені в ній, суперечили насаджуваним «згори» уявленням про УПА.

Зображення польською пропагандою українського націоналіста як «бандита» й «різуна», а українського національно-визвольного руху – як «профашистського», «пронімецького» зберігало та закріплювало у суспільстві почуття неприязні, а навіть ворожості до українців⁹. За результатами статистичних замірів суспільної думки в Польщі початку 1990-х рр. 65% респондентів декларували саме таке ставлення до сусіднього народу. У дослідженні свідомо не використовувалося поняття «незалежна Україна» (адже це могло викликати позитивне сприйняття), котре замінили «самостійною». Фактично ці терміни тотожні, але у пропаганді ця остання подавалася як антипольська й антирадянська. Змальований негативний образ стосувався здебільшого української спільноти в Польщі, яку звинувачували у співпраці з УПА. Тракткування українців «націоналістами» означало водночас як «бандитів», «різунів», так і «ворогів» Польщі та поляків. На сторожі цього стояла не лише всеохоплююча цензура, а й спецслужби, котрі відстежували погляди, що не вписувалися в рамки офіційної політики та ідеології¹⁰.

Комуністична пропаганда потрапляла на сприятливий ґрунт. Її результатом стало збереження неприязні до українців серед значної частини польського суспільства. У декого вона зумовлювалася існуючими стереотипами, а в когось стала наслідком реальних кривд. Наявність живих свідків злочинів, здійснених українцями, додавала переконливості антиукраїнській пропаганді польської влади. Ба більше, офіційно зображувана тенденційна картина польсько-українських відносин була цією групою сприйнята за дійсну, адже вписувалася в особисті переживання. Однак як і переважна більшість польського суспільства ці люди нічого не знали про кривди, заподіяні українцям. Інформацію про це влада ретельно приховувала, засоби масової інформації замовчували, а історики в комплексних дослідженнях обходили своєю увагою. Тому факти, що подавались українцями, сприймалися з недовірою та навіть відкидалися як нібито неправдиві. Офіційно українців продовжували зображувати «катами», натомість поляки поставали винятково «жертвами».

Отже взаємне ставлення більшості поляків та українців у ПНР було неприязним, ворожим, особливо в перший період існування комуністичного режиму. Наслідком акції «Вісла» стало те, що на західних і північних

Lemkowie: Zagadnienie migracji i asymilacji. – Warszawa, 1974; *Szcześniak A.B., Szota W.Z.* Droga do nikąd: Działalność Organizacji Ukraińskich Nacjonalistów i jej likwidacja w Polsce. – Warszawa, 1973.

⁹ Див. також: *Motyka G.* W kręgu «Lun w Bieszczadach»: Szkice z najnowszej historii polskich Bieszczad. – Warszawa, 2009; *Mędrzecki W.* Obraz Ukraińca w polskim dialogu publicznym po drugiej wojnie światowej // Волинь і Холмщина 1939–1947 рр.: Польсько-українське протистояння та його відлуння: Дослідження, документи, спогади. – Л., 2003. – С.353–367.

¹⁰ Див.: *Stabig A.* Inwigilacja ludności ukraińskiej na Pomorzu zachodnim w latach 1947–1989 na podstawie dokumentów organów bezpieczeństwa // Aparat bezpieczeństwa Polski Ludowej wobec mniejszości narodowych i etnicznych oraz cudzoziemców / Pod red. J.Syrnyka. – Warszawa, 2009. – S.180–202; *Śłużby Bezpieczeństwa Polski i Czechosłowacji wobec Ukraińców (1945–1989): Z warsztatów badawczych / Pod red. G.Motyki.* – Warszawa, 2005; *Halagida I.* Prowokacja «Zenon»: Geneza, przebieg i skutki operacji MBP o kryptonimie «C-1» przeciwko banderowskiej frakcji OUN i wywiadowi brytyjskiemu (1950–1954). – Warszawa, 2005.

землях Польщі поряд із переселеними зі східних воєводств поляками опинилися також українці. У багатьох випадках сусідом переселенця з «кресів» («кресов'яка») знову ставав українець, із чим спочатку було важко змиритися. Звідси відомі випадки підпирання дверей, нічні чергування в польських родинах, тримання «під рукою» сокир через побоювання українських нападів. Один із поселених українців влучно зауважив: «Ми боялися їх, а вони нас»¹¹.

Більшість українців проявляли негативне ставлення до польського населення. Вони справедливо вважали себе скривдженими владою й жертвами польсько-українського конфлікту. В їхніх особистих переживаннях і у суспільній свідомості поляки виступали відповідальними за всі злочини. Вони були «катами», котрі позбавили життя їхніх близьких і знайомих, грабували, гвалтували жінок, а за допомогою депортації відібрали в них батьківську землю. В їхніх очах єдиною силою, яка захищала їх від польських нападів і виселення, була УПА.

Про здійснені на Волині та Східній Галичині вбивства поляків на той час не було відомо, а інформація, що з'являлася від кресов'яків, відразу відкидалася як прояв «антиукраїнської пропаганди». Дійшло до двох повністю протилежних інтерпретацій польсько-українського конфлікту, в якому винною за його кривавий перебіг звинувачували завжди іншу сторону. Якщо згадувалося про «акції» з протилежного боку, то завжди доводилося, що вони були «відплатою». До того ж в українській спільноті функціонував стереотип поляка як зарозумілої особи («пана»), «п'яниці» і «злодія».

Умови й час проведення депортації призвели до того, що українське населення виявилось набагато біднішим від своїх польських сусідів¹². А негативне ставлення з боку влади й місцевих мешканців-поляків сприяло тому, що на кожному кроці воно відчувало себе чужим.

«Це населення – читаємо в довідці з Глоговського повіту – на підставі даних самого переселення трактувалося місцевою владою як громадяни другого сорту і його проблеми свідомо відсувалися на другий план. Це призвело до того, що українське населення, відчуваючи себе скривдженим через виселення з батьківських земель, посилювало недовіру щодо влади й польського оточення та просто “замикалось у собі”»¹³.

На ворожість і неприязнь із боку поляків українці відповідали аналогічно, підтримуючи зв'язки передусім зі власною національною групою.

¹¹ Докл. див.: *Drozd R.* Droga na zachód... – S.136–141.

¹² АПО. – KW PZPR. – Sygn.1141/2934; *Wiszka E.* Przesiedlenie Ukraińców do powiatu węgorzewskiego (1947–1948) // *Litopys: Studia i materiały Ukraińskiego Towarzystwa Historycznego w Polsce.* – 2012. – №2. – S.37–51; *Drozd R.* Ludność ukraińska w powiecie słupskim w latach 1947–1952 // *Ibid.* – S.28–36; *Idem.* Społeczność ukraińska na ziemiach zachodnich i północnych Polski w latach 1947–2005 // *Ziemie Odzyskane/Ziemie Zachodnie i Północne 1945–2005: 60 lat w granicach państwa polskiego /* Pod red. A.Saksona. – Poznań, 2006. – S.398–403; *Козак М.* Гребенне в Другій світовій війні. – Перемишль, 2010. – С.172–173.

¹³ Archiwum Państwowe w Zielonej Górze (далі – APZG). – PWRN. – Sygn.577.

Зовнішні контакти обмежували лише необхідним мінімумом¹⁴, часто приховуючи при цьому своє національне походження¹⁵. Зрозуміло, що такий ізоляціонізм не сприяв налагодженню польсько-українського діалогу. По-перше, відсутність взаємних контактів унеможлилювала обмін поглядами на ті чи інші проблеми. Це призводило до того, що кожна зі сторін залишалася при власній інтерпретації подій. Молоде покоління поляків чи українців, успадковуючи стереотипи, нерідко ідеалізували свої погляди, перебільшуючи при цьому відповідальність іншої сторони. Тож взаємна неприязнь, перешкоджаючи нормалізації стосунків, зберігалася й у наступні роки. По-друге, ізоляціонізм сприяв внутрішній інтеграції українців¹⁶. Взаємні відвідини та підтримка, відзначення свят згідно з власними звичаями й обрядовістю, співи, розмови рідною мовою створювали враження самоорганізації українців. Польська влада охарактеризувала це як «національно-культурне підпілля». Однак розпорошення, а також необхідність забезпечення побутових потреб змушували українців контактувати з польським оточенням. Не обійшлося при цьому без непорозумінь і дрібних конфліктів, але працевлаштування українців, заробітчання в польських сусідів, участь у римо-католицьких богослужіннях, а також у різного роду зібраннях сприяли взаємному знайомству та зближенню. Звичайно, усе це залежало від відкритості людей, рис їхнього характеру, глибини вкоріненості у свідомості відчуття кривди чи керованості стереотипами. Загалом можна стверджувати, що найлегше процес зближення відбувався між українцями та поляками, котрі не були жертвами польсько-українського конфлікту¹⁷.

У 1952 р. відбулися зміни в національній політиці Польщі, що позначилися стабілізацією становища українського населення на новому місці проживання¹⁸. Одним з її елементів було започаткування української культурно-освітньої діяльності. Почали виникати гуртки навчання української мови, сільські читальні та аматорські колективи¹⁹. Органи влади дозволили розвивати мережу православних парафій. Кульмінація припала на другу половину 1950-х рр. Українське суспільно-культурне товариство (УСКТ), що виникло 1956 р., узяло на себе роль головного організатора національного життя. Значно зросла кількість пунктів навчання української мови, виникли декілька початкових і середніх шкіл, розвився мистецький рух²⁰. Дозволено також відправлення греко-католицьких богослужінь на базі

¹⁴ *Kwilecki A. Zagadnienie stabilizacji Łemków na Ziemiach Zachodnich // Przegląd Zachodni. – 1966. – №6. – S.310; Hałagida I. Społeczna, kulturalna i oświatowa działalność Ukraińców w województwie gdańskim po 1945 r. // W starej i nowej ojczyźnie: Mniejszości narodowe w Gdańsku po drugiej wojnie światowej / Pod red. I.Hałagidy. – Gdańsk 1997. – S.69.*

¹⁵ *Archiwum Państwowe w Szczecinie (далі – APSz). – PWRN. – Sygn.13720.*

¹⁶ *Beba B. Kierunek przemian tożsamości kulturowej Ukraińców na Warmii i Mazurach // Tożsamość kulturowa społeczności Warmii i Mazur / Pod red. B.Domagały, A.Saksona. – Olsztyn, 1998. – S.101.*

¹⁷ *Archiwum Państwowego w Koszalinie (далі – APK). – PWRN. – Sygn.4579.*

¹⁸ *APSz. – KW PZPR. – Sygn.36/XV/100.*

¹⁹ *Ibid. – PWRN. – Sygn.13716.; APO. – PWRN. – Sygn.444/WSW/753 (у цій справі міститься протокол і ухвалені резолюції).*

²⁰ *Див.: Syrnyk J. Ukraińskie Towarzystwo Społeczno-Kulturalne (1956–1990). – Wrocław, 2008.*

римо-католицької церкви²¹. Однак таким діям не передувала відповідна інформаційна політика. Тож нічого дивного, що вони були негативно сприйняті польським суспільством. Мали місце численні напади на представників української спільноти. Про такі випадки повідомлялося у звітах органів влади з територій, де мешкало українське населення. Так, 9 вересня 1956 р. у Лелькові (Браневський повіт) на обжинках виступив місцевий український хор. Незадоволення цим продемонстрували присутні там солдати, а також частина глядачів. Вони накинулися на українців, котрі, рятуючись, розбіглися²². У с. Критно (Славенський повіт) армійський поручник з'явився на українському весіллі як непрошений гість і заборонив співати рідною мовою. Потім вийшов на подвір'я і зробив кілька пострілів із пістолета в бік гостей, розігнавши їх. У с. Ґозд (Кошалінський повіт) декілька поляків увірвалися вночі до помешкання українця й сильно побили його та дочку. На повідомлення про цю подію міліціонер відповів, що він не має часу на такі справи²³. До читальні УСКТ у Зеленій Ґурі ввірвалися члени місцевого спортклубу, повибивали шибки, побили одну людину²⁴. Коли у хуліганській бійці на забаві в Павлувку (Славенський повіт) загинув польський солдат, у цьому звинуватили українців. Кошалінське воеводство «кипіло» від обурення, мовляв українці «вбивають поляків». Повідомляла про це також місцева преса. До першого секретаря повітового комітету Польської об'єднаної робітничої партії (ПОРП) у Славні навідалася делегація місцевих поляків із вимогою «негайного знищення українців». Однак, як з'ясувало слідство, ані в бійці, ані у забаві жоден українець участі не брав²⁵. Цей випадок викликав обурення ще й тому, що у засобах масової інформації не прозвучало справжніх відомостей про події.

Щось схоже відбувалося на території Південно-Східної Польщі. Наприклад, у серпні 1956 р. у Грубешові місцеві поляки кілька разів перешкоджали богослужінням православних громад²⁶. У серпні 1959 р. там дійшло до побиття дружини православного священика, а також антиукраїнської маніфестації²⁷. У жовтні 1956 р. у Заблотті (Бельський повіт) підпалили будинки українських родин, які прибули із західних земель. Наступного місяця в тій самій місцевості було вбито українця, а його дружина через це вкоротила собі віку. На рубежі 1956–1957 рр. декілька разів здійснювалися напади на православного священика в Гороститі (Влодавський повіт), якому погрозували, змушуючи «забратися» з цих місць²⁸. Правоохоронні органи ігнорували такі правопорушення, що сприяло черговим інцидентам. Докази цьому знаходимо в документах міністерства державного контролю:

²¹ Див.: *Halagida I.* „Szpieg Watykanu”: Kapłan greckokatolicki ks. Bazyli Hrynyk (1896–1977). – Warszawa, 2008.

²² AAN. – Ud/sW. – Sygn.24/19.

²³ APK. – PWRN. – Sygn.4586.

²⁴ APZG. – PWRN. – Sygn.638.

²⁵ APK. – PWRN. – Sygn.4594.

²⁶ AAN. – Ud/sW. – Sygn.24/19.

²⁷ Ibid. – Sygn.30/16.

²⁸ Ibid. – Sygn.25/13.

«Підтверджено, що місцеві органи, наприклад, у Лиському й Сяноцькому повітах, не роблять висновків стосовно фактів дискримінації за національністю. Немає реакції на скарги українського населення стосовно шовіністичної політики деяких працівників національних рад. Наприклад, у Радимні й Сяноку низка функціонерів громадської міліції не реагували на факти побиття, стверджуючи, що “як буде більше випадків побиття українців, то це їх налякає аж до повернення”»²⁹.

Подібною була ситуація в Люблінському воєводстві, де частина функціонерів органів місцевої влади неприязно сприймала українське населення³⁰.

Диференційованим було ставлення до українців із боку римо-католицького духовництва. Воно не чинило перешкод для участі в римо-католицьких богослужіннях і користуванні священницькими послугами. Однак справжнє ставлення до греко-католицьких священників проявлялося під час спроб відправляти літургію за східним обрядом. Частина ксьондзів позитивно сприймала діяльність греко-католицьких парохів і їхніх вірних, а інші – ні³¹. Схожою ситуація була серед римо-католицьких ієрархів. Впливало це з факту, що єпископат не мав чітко сформульованої політики у цій сфері, а примас Август Глонд і його наступник архієпископ Стефан Вишинський схилялися радше до стримування греко-католицьких священників. Можливо, вони побоювалися, що відновлення діяльності католицької церкви східного обряду могло стати ще одним джерелом конфлікту, що вже визрівав між римо-католицькою церквою й комуністичною владою. Лише в 1957 р. держава пішла на поступки та погодилася на греко-католицькі літургії в римо-католицьких костелах. Так було започатковано процес відбудови греко-католицької церкви в Польщі. Звичайно, не обійшлося без перешкод. Частина римо-католицьких священників продовжувала чинити опір. Вони замикали двері храмів, писали доноси на греко-католиків своєму керівництву й державним органам.

Із кожним наступним десятиліттям відносини між поляками та українцями покращувалися. Щоправда, подеколи також доходило до проявів неприязні, але вони вже не були такими небезпечними й масовими, як раніше. Стабілізація життя українського населення призводила до його більшої відкритості³². Налагоджувалися численні товариські контакти з поляками, які, своєю чергою, більше помічали в українцях нормальних людей, аніж «осіб із чорним піднебінням». Мистецьку діяльність уже не сприймали негативно, навіть навпаки. Важливим чинником стало формування польсько-українських відносин новим поколінням поляків та українців, які були більш відкритими до іншої спільноти, ніж їхні батьки, але й у цих останніх «час

²⁹ Ibid. – KC PZPR. – Sygn.237/XIV-146.

³⁰ Archiwum Państwowego w Łodzi (далі – APL). – PWRN. – Sygn.257.

³¹ Див.: Документи з історії Української греко-католицької церкви в Польщі 1947–1960-х рр. (З архіву о. митрата Мирослава Ріпецького) / Упор. В.Лаба. – Л., 1996. – Док.12. – С.17; *Дзюбина С. І* стверди діло рук наших: Спогади. – Варшава, 1995. – С.115–121.

³² Archiwum Państwowe w Gdańsku. – KW PZPR. – Sygn.1871; Archiwum Państwowe w Warszawie. – PWRN. – Sygn.XVIII/287; APK. – PWRN. – Sygn.4592; APL. – PWRN. – Sygn.642; Archiwum Państwowe w Rzeszowie. – PWRN. – Sygn.10014; APO. – PWRN. – Sygn.444/WSW/763.

лікував рани» і їхня позиція (звичайно, не в усіх) зазнавала повільних змін. Українська інтелігенція, яка народжувалася в той час і ставала дедалі чисельнішою, почала шукати порозуміння з польською. Звісно, ішлося про ту її частину, яка сприймала погляди Є.Ґедройця, визнаючи принцип, що «без вільної України не буде вільної Польщі».

Сприятливий період настав у 1980-х рр., одночасно з утворенням незалежної профспілки «Солідарність». Тотальною критикою було охоплено не лише дотеперішню соціально-економічну політику влади, але також ставлення до національних меншин у ПНР. Зацікавлення національними відносинами зростало, причому для багатьох поляків, вихованих на «Ґереківій»³³ «морально-політичній єдності народу», стало повною несподіванкою те, що в Польщі є національні меншини. Почали з'являтися статті, в яких демонструвався новий погляд на питання національних відносин³⁴. Кульмінаційним моментом було прийняття резолюції на I з'їзді «Солідарності», що стосувалася національних меншин. У документі стверджувалося:

«Дбаючи про розвиток польської культури – відкритої до досягнень інших народів, висловлюємо волю проявити не меншу турботу про те, щоб польські громадяни, котрі належать до інших народів та етнічних груп – білоруси, цигани, греки, литовці, лемки, німці, українці, татари, євреї й інші національності – знайшли у спільній із поляками Вітчизні умови для вільного розвитку своєї культури та передачі її наступним поколінням»³⁵.

Ці декларації, а також відкритість до національних меншин в умовах загального політичного пробудження польського суспільства відбилися на ставленні до українців. Молодь та інтелігенція включилися в опозиційну діяльність, інші бачили можливість покращення свого становища відповідно до програми ПОРП, а ще хтось зайняв вичікувальну позицію. У рамках УСКТ почав вимальовуватися поділ на консерваторів (прихильників програми польських комуністів) і радикалів (українців, які вимагали більш рішучих дій у боротьбі за свої права). Причому цей поділ значною мірою збігався з належністю до ПОРП, тому що більшість так званих «товаришів» належали до консерваторів.

Активізація української спільноти, включно з діяльністю у «Солідарності», а також самостійність УСКТ не подобалися владі. Знову проти українців «викотили важку артилерію», звинувативши їх в «націоналізмі». У листопаді 1980 р., виступаючи у сеймі, генерал В.Оліва стверджував, що поширюються антипольські «лістівки з-під знаку українського

³³ Едвард Ґерек (1913–2001 рр.) – польський політичний діяч, перший секретар ЦК ПОРП у 1970–1980 рр. (*прим. ред.*).

³⁴ Див.: Tygodnik Solidarność. – 1981. – 12 czerwca; 14 sierpnia, 11 września; 23 września; Tygodnik Powszechny. – 1981. – 23 lipca, 15 listopada; 22 listopada.

³⁵ Kuzio T. Między młotem a kowadłem – ukraińska mniejszość narodowa w Polsce // Kontakt. – 1985. – №1. – С.71.

націоналістичного тризуба»³⁶. Українська спільнота сприйняла це як провокацію влади. Так само, як арешт у 1981 р. американського соціолога українського походження Р.Лаби, котрий збирав інформацію для наукової праці про польських робітників. У пресі й на телебаченні його зобразили американським шпигуном, але наступного після затримання дня він був звільнений і повернувся у США. Утім широку громадськість про це не повідомили. Своєю чергою, коли у серпні 1981 р. керівництво УСКТ, без відома польської влади, зустрілося з радянським послом у Варшаві, який мав пообіцяти допомогу в реалізації низки завдань³⁷, член політбюро А.Сівак на пленумі ЦК ПОРП назвав дії національних меншин створенням «п'ятої колонії»³⁸. Проти таких тверджень виступили навіть партійні діячі УСКТ у відкритому листі до А.Сівака, а також тижневик «Солідарність» та ін.³⁹ Це було позитивно сприйнято українською спільнотою, що обіцяло добрі перспективи подальшому польсько-українському діалогу.

Однак контакти було перервано запровадженням у ПНР воєнного стану. І все ж зацікавленість національними меншинами не зменшувалася. В опозиційних виданнях часто писалося про необхідність примирення з українцями, зверталася увага читачів на їх дискримінацію в «народній Польщі», указувалося, наскільки це було можливо, на об'єктивні причини польсько-українського конфлікту⁴⁰. Значні заслуги тут мали такі журнали, як «Зустрічі», «Табір», «Нова коаліція», «АБЦ», «Міжмор'я», легальні католицькі часописи «Загальний тижневик», «Знак», «Зв'язок», а також паризька «Культура»⁴¹. Особливу роль відіграла книжка Б.Скарадзінського (псевдонім «Казимир Підляський») «Білоруси, литовці, українці: Наші вороги чи брати?» (перше видання 1983 р.), в якій полякам пояснювалася необхідність зміни попереднього підходу до національних меншин⁴². Відповіддю влади на ці публікації стали видані великими тиражами студії авторства Е.Пруса й А.Бати⁴³. Спробою української реакції на тодішню пропаганду була організація керівництвом УСКТ у 1985 р. в Любліні наукової конференції на тему «Участь українців у боротьбі з гітлерівським фашизмом і їх внесок у зміцнення народної влади». Виголошені на заході реферати присвячувалися участі українців у боротьбі з нацистською Німеччиною на різних фронтах

³⁶ Trybuna Ludu. – 1980. – 23 listopada; Трухан М. Українці в Польщі після Другої світової війни 1944–1984. – Нью-Йорк; Париж; Сідней; Торонто, 1990. – С.206.

³⁷ Дробник В. Українська меншість у післявоєнній Польщі // Сучасність. – 1986. – №10. – С.77.

³⁸ Trybuna Ludu. – 1981. – 12 sierpnia.

³⁹ Solidarność. – 1981. – 11 września; Дробник В. Українська меншість... – С.77.

⁴⁰ Див.: Kuzio T. Opozycja polska a kwestia ukraińska (1982–1987) // *Suczastnist'*. – 1989. – №3/4. – S.265–302.

⁴¹ Генік М. Політичні аспекти польсько-українського примирення (1945–1991 рр.) // З історії українсько-польських відносин другої половини XIX – початку XXI ст. / Ред. П.С.Федорчак. – Івано-Франківськ, 2011. – С.203–209.

⁴² Czech M. Kwestia ukraińska w III Rzeczypospolitej // *Ukraińcy w Polsce 1989–1993: Kalendarium. Dokumenty. Informacje* / Pod red. M.Czecha. – S.269–270 (передрук із: *Zeszyty Historyczne* (Paryż). – 1993. – №103).

⁴³ Lewicki P. Wychodzenie Ukraińców z getta PRL // *Problemy Ukraińców w Polsce po wysiedleńczej akcji „Wisła” 1947 r.* / Pod red. W.Mokrego. – Kraków, 1997. – S.228–229.

Другої світової війни, їх внеску в рух опору, у перемогу над німецькими загарбниками. Матеріали цієї конференції з'явилися друком лише в 1987 р. у форматі брошури, причому дуже невеликим накладом⁴⁴. Щоразу більше зацікавлення українською проблематикою проявляли академічні осередки. Організовувалися культурні заходи й наукові сесії, особливо у Гданську, Кракові, Любліні⁴⁵. У 1989 р. український діаспорний часопис «Сучасність» провів опитування серед польських опозиційних організацій, відомих публіцистів і редакцій національних та еміграційних журналів. Одне з питань звучало так: «Чи як поляки ми повинні бути зацікавлені в колонізації українців, котрі мешкають у Польщі? Чи ця проблема має значення, чи збереження ними власної національної свідомості важливе також для нас, а отже ми повинні допомагати їм у національній діяльності? А можливо й у політичній?». У всіх надісланих відповідях було відкинуто колонізацію. Красномовним було висловлювання редактора паризької «Культури» Є.Гедройця, який стверджував: «Усі акції в напрямку колонізації українців, на мою думку, є шкідливими. Потрібно підтримувати все, щоб розвивати національну свідомість серед української меншини. Нормалізація стосунків у цій ділянці може лише полегшити нормалізацію стосунків між нами в майбутньому»⁴⁶.

Також українська інтелігенція і студенти працювали в напрямку подальшого ведення діалогу. У липні 1983 р. виникла організація греко-католицьких мирян – Церковне братство св. Володимира, а у грудні 1983 р. з'явився перший номер газети «Листок мирян», в якому обговорювалося релігійне життя українців у Польщі. При Об'єднанні польських студентів сформувався Всепольська рада культури студентів національних меншин, із потужною секцією української культури, котра видавала власний журнал під назвою «Зустрічі» – у виданні порушувалися найсуттєвіші проблеми, що стосувалися життя українських студентів, а також їхніх стосунків із польськими ровесниками. Проводилися культурні заходи, огляди студентської творчості національних меншин, науково-популярні сесії, мистецькі майстерні. Власне студенти були головними організаторами щорічних мистецьких ярмарків у Гданську, а також щорічного неофіційного пробігу «Карпати», який відбувався з 1970-х рр.

Клімат для налагодження співпраці став сприятливим. Отже нічого дивного, що частина українців, особливо інтелігенція, активно включилися в політичні події. Сприяло цьому також зближення між римо- та греко-католицькими церквами. Свою роль відіграли прихильність папи Івана Павла II, яку він завжди проявляв під час паломництв до Польщі, зустрічаючись із греко-католиками, а також зміни, що відбувалися у СРСР і виражалися в пом'якшенні політики щодо нелегальної там греко-католицької церкви (своєю чергою, це впливало на позицію польської влади). Важливим фактором

⁴⁴ *Udział Ukraińców w walce z hitlerowskim faszyzmem i ich wkład w utrwalenie władzy ludowej / Pod red. M.Roszczenki.* – Lublin, 1987.

⁴⁵ Див.: *Тума Р.* „Nowa” kultura ukraińska w Polsce w latach osiemdziesiątych i dziewięćdziesiątych // *Polska – Ukraina, spotkanie kultur / Pod red. T.Stegnera.* – Gdańsk, 1997. – S.126–135.

⁴⁶ *Kuzio T.* *Opozycja polska a kwestia ukraińska (1982–1987).* – S.303–339.

була дедалі зростаюча прихильність до греко-католиків серед єпископату, духовництва та загалу віруючих у Польщі. Яскравим свідченням стали щорічні паломництва греко-католиків на Ясну Ґуру, що відбувалися з 1982 р., а також літургія примирення за участі священників і віруючих обох обрядів, яка відбулася 3 червня 1984 р. у Подкові-Лесній. 8, 17 жовтня 1987 р. мали місце римські зустрічі польських та українських єпископів, на яких глава греко-католиків кардинал Мирослав-Іван Любачівський і примас Юзеф Ґлемп у рамках примирення виголосили слова «вибачаємо і просимо вибачення»⁴⁷. Справжнім переломом у цьому контексті стало відзначення тисячоліття хрещення Русі-України в 1988 р. на Ясній Ґурі за участі греко-католицької ієрархії із Заходу та України на чолі з кардиналом М.-І.Любачівським, а також єпископату Польщі під проводом примаса Ю.Ґлемпа. Більшість греко-католиків уважала, що з цієї нагоди папа призначить для них єпископа. Однак лише зміни, що наступили в Польщі 1989 р., дозволили здійснити їхні очікування.

У жовтні 1988 р. група інтелектуалів, що представляли національні меншини: професор М.Лесів, доктор В.Мокрий, доцент С.Козак (від українців), доктор Є.Туронек (від білорусів) і доктор Б.Маковський (від литовців), звернулася з листом до Л.Валенси з проханням внесення в порядок денний дискусій на «круглому столі» відповідну проблематику. Тут серед іншого прозвучала вимога зміни способу подання національних меншин, їхньої культури й історії в польських засобах масової інформації, який досі спирався на суто негативні стереотипи⁴⁸. 18 грудня 1988 р. у Варшаві в костелі Божого Милосердя відбулася зустріч групи інтелектуалів і діячів «Солідарності», запрошених Л.Валенсою. Тоді було створено громадський комітет при голові цієї незалежної профспілки, у рамках якого працювали 15 комісій, у тому числі під керівництвом доктора М.Едельмана – співпраці з національними меншинами. 15 січня 1989 р. на її вступному засіданні білоруську сторону представляли С.Янович і Є.Ваппа, литовську – Б.Маковський, а українську – В.Мокрий⁴⁹. 27 січня ця комісія розробила проект документа громадського комітету під назвою «Про потреби національних меншин у Польщі», в якому висловлювалася за широкі права для національних меншин, а також вимагала впровадження у шкільні навчальні програми курсів про культуру й історію білорусів, литовців, українців, євреїв та ознайомлення поляків у засобах масової інформації з культурою цих народів. Комісія зажадала, щоб влада ПНР визнала незаконною депортацію українського населення в рамках акції «Вісла» та не чинила «жодних перешкод можливому поверненню виселених осіб і їхніх родин на давні рідні землі, ані розслідуванню обґрунтованих матеріальних претензій на загальних засадах»⁵⁰.

27 квітня 1989 р. голова «Солідарності» Л.Валенса звернувся з листом до виборців у справі національних і конфесійних меншин. У ньому він закликав поважати їхні права, наголошував, що вони живуть серед поляків

⁴⁷ Див.: Znak. – 1988. – №4. – S.29–37.

⁴⁸ Ukraińcy w Polsce 1989–1993... – S.73–74.

⁴⁹ Ibid. – S.8–9.

⁵⁰ Ibid. – S.75–76.

«найчастіше з діда-прадіда, зазнаючи тих самих тягарів. Мають схожі на наші страхи й надії. Із тією тільки різницею, що мають специфічні турботи: про збереження в польському оточенні власної релігійної й національної ідентичності, про свою культуру, школи і святині. Про свою гідність без “переодягання” в поляків, про виховання для власної нації та церков своїх дітей. [...] Було в нашій спільній історії багато конфліктів і взаємних кривд. На жаль, живуть вони й до сьогодні. Однак, не дозволюмо, щоб ці почуття та “доводи” взяли гору над примиренням – у таку важливу хвилину. Також не дозволюмо нікому на цьому грати»⁵¹.

21 травня 1989 р. з’явилася стаття К.Козловського, в якій дуже критично оцінювалася акція «Вісла», визнавалася однією з небагатьох подій у новітній історії Польщі, що була «так глибоко й різнопланово сфальшована»⁵². Цей допис, як і діяльність демократичної опозиції, позитивно сприйняла українська спільнота. Тоді вірилось у можливість покращення свого становища та виправлення заподіяних кривд.

Підсумовуючи, маємо констатувати, що ставлення польського суспільства до української меншини в перші роки після акції «Вісла» було переважно негативним, навіть ворожим. Конфлікт періоду війни та повоєнних років поглибив взаємну неприязнь обох народів. Боротьба українців за створення власної держави, а у випадку поляків – за відновлення незалежності в кордонах 1921 р. завершилися невдачею. Суверенна Україна так і не відбулася, а Польща в нових кордонах потрапила у залежність від Кремля. Полякам та українцям залишилася тільки кривда, провину за яку покладали на іншу сторону. На Волині та Східній Галичині було вбито значно більше поляків, ніж українців, натомість на території сучасної Польщі більше українців мали втратити життя. Дослідження у цій сфері тривають. Кремль, реалізуючи свою імперіалістичну політику, здійснив трансфер польського й українського населення в 1944–1946 рр., щоб надати новому польсько-радянському кордону етнічного характеру. Українську людність, яка уникнула виселення в радянську Україну, комуністична влада вирішила депортувати на західні й північні землі Польщі в рамках акції «Вісла». Офіційна пропаганда ПНР до 1989 р. намагалася виправдати ті події та застосування принципу колективної відповідальності, покладаючи провину винятково на самих українців. Тож цілком закономірно, що між поляками й українцями в Польщі зберігалася неприязнь, виражаючись у конфліктах на національному ґрунті. Лише взаємні контакти в повсякденному житті допомагали долати негативні стереотипи. Поступово відносини почали покращуватися, що проявлялося в укладенні мішаних польсько-українських шлюбів, спочатку нечисленних, а тепер доволі поширених.

⁵¹ Ibid. – S.76–77.

⁵² Tygodnik Powszechny. – 1989. – 21 maja.

REFERENCES

1. Beba, B. (1998). Kierunek przemian tożsamości kulturowej Ukraińców na Warmii i Mazurach. *Tożsamość kulturowa społeczeństwa Warmii i Mazur*. Pod red. B.Domagały i A.Saksona. Olsztyn. [in Polish].
2. Chekh, M. Kwestia ukraińska w III Rzeczypospolitej. *Ukraińcy w Polsce 1989–1993. Kalendarium. Dokumenty. Informacje*. Red. M.Chekh. Warszawa. [in Polish].
3. Cyba, W. (2010). *Ludność ukraińska na Pomorzu Zachodnim w latach 1947–1989*. Słupsk. [in Polish].
4. Drobnik, V. (1986). Ukrains'ka menshist' u pislivoiennii Pol'shchi. *Suchasnist'*, 10. [in Ukrainian].
5. Drozd, R. (1997). *Droga na zachód: Osadnictwo ludności ukraińskiej na ziemiach zachodnich i północnych Polski w ramach akcji „Wisła”*. Warszawa. [in Polish].
6. Drozd, R. (2012). Ludność ukraińska w powiecie słupskim w latach 1947–1952. *Litopys: Studia i materiały Ukraińskiego Towarzystwa Historycznego w Polsce*, 2. [in Polish].
7. Drozd, R. (2006). Społeczność ukraińska na ziemiach zachodnich i północnych Polski w latach 1947–2005. *Ziemie Odzyskane/Ziemie Zachodnie i Północne 1945–2005: 60 lat w granicach państwa polskiego*. Pod red. A.Saksona. Poznań. [in Polish].
8. Dziubyna, S. (1995). *I stwerdy dilo ruk nashykh: Spohady*. Warszawa. [in Ukrainian].
9. Genyk, M. (2011). Polityčni aspekty pol's'ko-ukrains'koho prymyrennia (1945–1991 rr.). *Z istorii ukrains'ko-pol's'kykh vidnosyn druhoi polovyny XIX – pochatku XXI st.* Red. P.S.Fedorchak. Ivano-Frankivsk. [in Ukrainian].
10. Hałagida, I. (2005). *Prowokacja «Zenon»: Geneza, przebieg i skutki operacji MBP o kryptonimie «C-1» przeciwko banderowskiej frakcji OUN i wywiadowi brytyjskiemu (1950–1954)*. Warszawa. [in Polish].
11. Hałagida, I. (1997). Społeczna, kulturalna i oświatowa działalność Ukraińców w województwie gdańskim po 1945 r. *W starej i nowej ojczyźnie: Mniejszości narodowe w Gdańsku po drugiej wojnie światowej*. Gdańsk. [in Polish].
12. Hałagida, I. (2008). *„Szpieg Watykanu”: Kapłan greckokatolicki ks. Bazyli Hrynyk (1896–1977)*. Warszawa. [in Polish].
13. Hałagida, I. (2002). *Ukraińcy na zachodnich i północnych ziemiach Polski 1947–1957*. Warszawa. [in Polish].
14. Korzeniewska-Lasota, A. (2007). *Ukraińcy na Warmii i Mazurach w latach 1947–1970*. Olsztyn. [in Polish].
15. Kozak, M. (2010). *Hrebenne v druhii svitovii viini*. Peremyshl. [in Ukrainian].
16. Kurak, J. (2008). *Nad Bieszczadami słońce zgasło*. Warszawa. [in Polish].
17. Kuzio, T. (1985). Między młotem a kowadłem – ukraińska mniejszość narodowa w Polsce. *Kontakt*, 1. [in Polish].
18. Kuzio, T. (1989). Opozycja polska a kwestia ukraińska (1982–1987). *Suchasnist'*, 3/4. [in Polish].
19. Kwilecki, A. (1974). *Łemkowie: Zagadnienie migracji i asymilacji*. Warszawa. [in Polish].
20. Kwilecki, A. (1966). Zagadnienie stabilizacji Łemków na Ziemiach Zachodnich. *Przegląd Zachodni*, 6. [in Polish].
21. Lewicki, P. (1997). Wychodzenie Ukraińców z getta PRL. *Problemy Ukraińców w Polsce po wysiedleńczej akcji „Wisła” 1947 roku*. Pod red. W.Mokrego. Kraków. [in Polish].
22. Medrzecki, W. (2003). Obraz Ukraińca w polskim dialogu publicznym po drugiej wojnie światowej. *Wołyn' i Kholmshchyna 1939–1947 rr. Pol's'ko-ukrains'ke protystoiannia ta yoho vidlunnia: Doslidzhennia, dokumenty, spohady*. Lviv. [in Polish].
23. Motyka, G. (2009). *W kręgu „Łun w Bieszczadach”: Szkice z najnowszej historii polskich Bieszczad*. Warszawa. [in Polish].
24. Olchawa, A. (2007). Akcja „Wisła”: motywacje czystki etnicznej. *Nowa Ukraina*, 1/2. [in Polish].

25. Olshański T.-A. (1988). Na drodze do pojednania. *Res Publica*, 11. [in Polish].
26. Szcześniak, A.B., Szota, W.Z. (1973). *Droga do nikąd: Działalność Organizacji Ukraińskich Nacjonalistów i jej likwidacja w Polsce*. Warszawa. [in Polish].
27. Slabig, A. (2009). Inwigilacja ludności ukraińskiej na Pomorzu zachodnim w latach 1947–1989 na podstawie dokumentów organów bezpieczeństwa. *Aparat bezpieczeństwa Polski Ludowej wobec mniejszości narodowych i etnicznych oraz cudzoziemców*. Pod red. J.Syrnyka. Warszawa. [in Polish].
28. Syrnyk, J. (2007). *Ludność ukraińska na Dolnym Śląsku (1945–1989)*. Wrocław. [in Polish].
29. Syrnyk, J. (2008). *Ukraińskie Towarzystwo Społeczno-Kulturalne (1956–1990)*. Wrocław. [in Polish].
30. Wishka, E. (2012). Przesiedlenie Ukraińców do powiatu węgorzewskiego (1947–1948). *Litopys: Studia i materiały Ukraińskiego Towarzystwa Historycznego w Polsce*, 2. [in Polish].
31. Torzecki, R. (1972). *Kwestia ukraińska w polityce III Rzeszy 1933–1945*. Warszawa. [in Polish].
32. Trukhan, M. (1990). *Ukrainci v Polshchi pisma Druhoi svitovoi viiny 1944–1984*. New York; Paryzh; Sidnei; Toronto. [in Ukrainian].
33. Tyma, P. (1997). „Nowa” kultura ukraińska w Polsce w latach osiemdziesiątych i dziewięćdziesiątych. *Polska – Ukraina, spotkanie kultur*. Pod red. T.Stegnera. Gdańsk. [in Polish].

ROMAN DROZD

History Professor, Head of the Eastern Studies Faculty,
Pomeranian University
(Słupsk, Poland), roman.drozd@apsl.edu.pl

PROBLEMS OF RELATIONS BETWEEN POLES AND UKRAINIANS IN POLISH PEOPLE'S REPUBLIC (1947–1989)

In 1947, the Polish communist authorities carried out "Vistula Action". As a result, 150 000 Ukrainians were dispersed through the western and northern part of Poland. They had to adapt themselves to the new material and social reality. Furthermore, the Ukrainian assessment of Polish-Ukrainian conflict differed from the Polish. Ukrainians felt the pain. Thus, the Polish-Ukrainian relations were inopportune. Both sides mutually blamed each other. The above mentioned relations were not mitigated by current Polish authorities. During the process of propaganda they tried to justify the deportation of Polish citizens of Ukrainian nationality. That is why they were introduced as nationalists and bandits what hindered the rapprochement between Poles and Ukrainians.

Keywords: Ukrainians, Poles, dialogue.